

MUSIQA TO'GARAGINI TASHKIL ETISH USULLARI

Ro'ziyev Ubayd

Abdurauf Fitrat nomidagi Buxoro maqom
san'atiga ixtisoslashtirilgan maktab-internati o'qituvchisi

Urunova Mohiruxsor

Abdurauf Fitrat nomidagi Buxoro maqom
san'atiga ixtisoslashtirilgan maktab-internati o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8017303>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-June 2023 yil

Ma'qullandi: 05-June 2023 yil

Nashr qilindi: 08-June 2023 yil

KEY WORDS

Ansambl, to'garak, ustoz-shogird, an'ana, o'quv, tarbiya, cholg'u, xor, rubob

ABSTRACT

Mazkur maqola to'garak ishining asosiy yo'nalishni belgilab beruvchi istiqbolli va oylik rejalar tuzish, to'garakda o'quv-ijodiy ishlarni yo'lga qo'yish, to'garak mashg'ulotlarini o'tkazish hamda konsertlarga olib chiqish, to'garak uchun musiqiy asarlar tanlash, rubobchilar ansamblini tashkil etish, musiqa savodi haqida ma'lumotlar berish, cholg'u asboblari bilan tanishtirish, rubobchilar ansamblini tashkil etish va jonlantirish, o'quvchilar xor to'garagini tashkil etish, to'garakda o'quv-tarbiyaviy ishlarni olib borish kabilar to'g'risida fikrlar bildirilgan.

Milliy xalq cholg'u asboblari ansambli to'garagining rahbari oldida turgan muhim vazifalardan biri ishtirokchilarni tanlash va dastlabki ishlarni amalga oshirishdir. Yoshi, musiqiy bilimi hamda biror cholg'u asbobini chala olishi, qo'shiq kuylay olishi, raqsga tusha olishi yoki shu soha bo'yicha tayyorgarligi bor-yo'qligidan qat'i nazar barcha xohlovchi o'quvchilar musiqa to'garagiga qabul qilinadi. Ular bilan bir necha marotaba mashg'ulot o'tkazish orqali har birining musiqiy qobiliyati darajasi aniqlanadi va bir necha guruhga ajratiladi.

Birinchi guruhga musiqa qobiliyati yaxshi va biror cholg'u asbobini chala olishi yoki qo'shiq kuylay olishi hamda raqsga tushish bo'yicha mashg'ulotlarni oson va tez o'zlashtirayotgan havaskor o'quvchilar kiritiladi.

Ikkinchi guruhga esa qobiliyati bo'sh va musiqiy sohalarni past o'zlashtirayotgan o'quvchilar qabul qilinadi. Albatta, bunda xohlovchilar orasidan maxsus musiqa bilimiga ega bo'lgan (musiqa maktabida o'qiyotgan) va qobiliyati yaxshi (musiqa darslarida yaxshi ko'rsatkichlarga ega bo'lgan) o'quvchi havaskorlar tanlab olinadi.

Ansambl (to'garak)ning ilk mashg'ulotlarini boshlashdan oldin maktab ma'muriyati ishtirokida umumiy tashkiliy yig'ilish o'tkazilib, guruhning faollari saylanadi. Mashg'ulotlarni o'z vaqtida o'tkazish, tartib va intizom saqlash, davomatni hisobga olib borish, cholg'u asboblarni saranjom qilish, kiyim-kechaklarni esa ozoda va toza saqlash shu faollarga topshiriladi.

Ansambl mashg'ulotlarini o'tkazish kuni, vaqti va joyi aniqlanadi. Agar zaruriyat

taqozo etsa, guruhlarning alohida-alohida mashq o'tkazish vaqti kelishib olinadi.

Ansambl ishtirokchilarining musiqiy qobiliyati, qiziqishi va xohishi inobatga olingan holda guruhlarga ajratish o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda cholg'u asboblari chalishga moyillik bildirgan o'quvchilarni bir guruhga, qo'shiq kuylaydigan yoki raqsni ijro etishga xohishi bor havaskor o'quvchilar esa alohida-alohida guruhlarga ajratiladi. Laparlarni kuylay oladigan, shuningdek, yakkanavoz, ya'ni cholg'u asbobini chalib qo'shiq ayta oladigan o'quvchilar ham inobatga olinadi.

Ansambl faoliyatining asosiy yo'nalishlarini belgilab beruvchi istiqbol rejasini tuzishda quyidagilar nazarda tutilmog'i lozim:

- ansambl (dasta) qatnashchilari yig'inini tayyorlash va o'tkazish (bu yig'inda ansambl faollarini saylash va ishga taalluqli umumiy qoidalarini kelishib olish, shuningdek, yillik ish rejani muhokama qilish);

- ansambl qatnashchilari sonini to'ldirib borish (ya'ni e'lonlar va turli suhbatlar orqali xohlovchilarni mashg'ulotlarga jalb qilish);

- musiqa asboblari, kiyim-kechaklar va boshqa zarur o'quv qurollarini olish;

- ishtirokchi-o'quvchilarning musiqiy ijrochilik mahoratlarini muntazam oshirib borish, texnik malakalarini esa takomillashtirish;

- umumiy guruhlarga va yakka (individual) ijrochilar bilan alohida mashg'ulotlarni o'z vaqtida o'tkazish va musiqa ijrochiligi (cholg'u asbobida chalish, qo'shiq kuylash, raqsga tushish) sifatini muntazam yaxshilab borish;

- ansambl dasturi uchun tanlangan musiqa asarlari o'z mazmuni va tuzilishi jihatidan a'zolarga tushunarli va yoshlariga mos bo'lishini hamda ta'lim-tarbiya jarayonini zamon talabi asosida olib borishni inobatga olish.

Tanlangan musiqa asarlari ijrosi orqali o'quvchilarni ijodiy mehnat qilishga o'rgatish, ma'naviy dunyosini boyitish, badiiy kamolotga erishuviga hamda nafosat didini o'stirishga xizmat qilmog'ligini e'tiborga olish lozim. Buning uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish taqozo etildi:

- maktabda ansamblning doimiy konsertlarini o'kazib turish;

- bayram va ko'riklarda konsert dasturi bilan muntazam qatnashish;

- yillik hisobot konsertini keng jamoaga namoyish etish.

Ansamblning yillik ish rejasi, asosan, istiqbol reja negizida tuziladi va bajarilib boriladi. Ba'zan bunday reja ko'pgina masalalarni o'z ichiga qamrab ololmagan bo'lishi ham mumkin, shuning uchun ansambl rahbari reja tuzganda o'z jamoasining imkoniyati va mahalliy sharoitini hisobga olgan holda qo'shimcha ishlarni rejalashtirishi maqsadga muvofiqdir. Istiqbol hamda yillik ish rejasining muvaffaqiyatli amalga oshishi, asosan, oylik ish rejaning nechog'lik puxta tuzilishi va bajarilishiga bog'liq bo'ladi.

Oylik ish rejasi: Bu reja ansamblning barcha imkoniyatlarini inobatga olgan holda tuzilgan bo'lib, tanlangan har bir musiqa asari ustida ishlash, uning g'oyaviy – badiiy mazmuni va xarakteri o'quvchilar ijrosida mukammal qilib tayyorlanishi singari ishlarni o'z ichiga oladi.

Ma'lumki, jamoalarning musiqa ijrochilik imkoniyatlari turlicha, shu sababli ushbu rejani tuzishda ansamblning ijrochilik mahorati va boshqa o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarur. Aytaylik, agar dastaning ijrochilik imkoniyati yuksak bo'lsa, bunday hollarda uning ijrosini yanada takomillashtirish uchun esa murakkabroq musiqa asarlarini tanlash

maqsadga muvofiqdir. Mabodo ansambl yangi tashkil etilgan bo'lsa, uning faoliyatini quydagicha rejalashtirishni tavsiya etish mumkin. (Bu ish rejasida ko'proq asarlar ustida ishlash nazarda tutilgan, boshqa tadbirlar esa rejaga ansambl rahbari tomonidan kiritilgani ma'qul).

Mashg'ulotlar. Bajariladigan ishlar ko'lami

1. Milliy xalq cholg'u asboblari ansambli ijrochiligi to'g'risida suhbat.
2. O'quvchilarni guruhlariga ajratish (cholg'uchilar, ashulachilar, raqsga tushuvchilar).
3. Tanlangan musiqa asarining badiiy ijrochiligi ustida ishlash (guruhlar bilan):
 - a) cholg'u musiqa matnini o'rgatish;
 - b) qo'shiq matnini tushuntirish;
 - v) raqs ijrosini namoyish etish.
4. Mashg'ulot davomida bajarilgan vazifalarni takrorlash.
5. Guruhlarga oldingi mashg'ulotda o'rgatilgan asarlarning badiiy ijrochiligini mustahkamlash.
6. Cholg'uchi va ashulachilar bilan asar ustida ishlash.
7. Cholg'u va raqs ijrochilari bilan asar ustida mashq qilish.
8. Barcha guruhlarini birlashtirib asarni birgalikda o'rganish.
9. Yangi o'rganiladigan asar va uning tarbiyaviy ahamiyati to'g'risida suhbat o'tkazish.
10. Oldingi mashg'ulotda o'tilgan asarlar ijrosini (barcha guruhlarini birlashtirib) har tomonlama mustahkamlash.
11. Guruhlarga bo'lingan holda yangi tanlangan musiqa asarining badiiy ijrosi ustida ishlash.
12. Ansamblning umumiy mashg'ulotini o'tkazish va o'rganilgan asarlarning badiiy va texnik ijrochiligini mustahkamlash.
13. Ansambl ijrosida badiiy tomondan mukammal bo'lgan asarlarni sahnada namoyish etish.
14. Ansambl rahbarining bir oylik ish hisobotini eshitib muhokama qilish.

Eslatma: Yakka ijrochilar uchun mo'ljallangan asarlar ustida ishlash alohida olib boriladi.

Ansambl mashg'ulotlari har haftada ikki marta 2,5 yoki 3 soatdan muntazam ravishda o'tkazilib, 2 va undan ortiq yangi musiqa asarini o'rganib borish ko'zda tutiladi.

Ansambl mashg'ulotlarini olib borish va musiqa asboblari, kiyim-kechaklarini saqlash uchun yorug', estetik did bilan bezatilgan, barcha sharoitlarga ega bo'lgan alohida xona ajratilmog'i, shuningdek, yakka tartibda va guruhlarda mashg'ulotlar o'tkazilishi uchun yaxshi sharoiti mavjud bo'lgan alohida xona bo'lishi zarur. Xonalar to'garak ishi uslubiga muvofiq chiroyli bezatilib, mashg'ulotlarning jadvali, ish tartibi, mashg'ulot kunlari va soatlarining aniq ko'rsatkichlari ko'rinadigan joyda osig'lik turishi lozim. Shuningdek, musiqa asboblari va ansambl ishtirokchilariga moslab konsertlarga kiyib chiqishga mo'ljallab tikilgan kiyimlarni saqlash uchun maxsus xona ajratib, uning haroratini doimo bir xilda saqlash tavsiya etiladi.

To'garakda o'quv - ijodiy ishlar. Ansambl qatnashchilariga musiqa asarlarini o'rgatish juda ham qiyin va katta mehnat talab qiladigan ishdur. Agar musiqa maktabi yoki o'quv yurtlarida o'quvchilarga 4-5 yil mobaynida ijrochilik sirlari o'rgatilib borilgan bo'lsa, havaskorlik dastasida bu jarayon 5-6 oy yoxud ko'pi bilan bir yilga to'g'ri keladi, xolos. Shuning uchun ham to'garak rahbarining bu soha bo'yicha puxta bilimiga ega bo'lishi va o'quvchilarga o'rgatish metodini yaxshi bilishi talab etiladi. Ana shularni inobatga olgan

holda mashg'ulotni to'rt xil shaklda olib borish tavsiya qilinadi:

1.Kichik guruhlarga bo'linib, musiqa asarlarini o'rgatish. Bunda asosan, 5-6 havaskor jalb etilib, ijrochilikning boshlang'ich unsurlari, aytaylik musiqa asboblari chalish, bir va ko'p ovozli qo'shiq kuylash, raqsga tushish yo'llari o'rgatiladi.

2.10-12 ishtirokchidan iborat guruh, ya'ni mashg'ulotlarini yaxshi o'zlashtirgan o'quvchilar jamoasi bilan mashg'ulot o'tkazish.

3.Ansambl jamoasining barcha a'zolari bilan mashg'ulot o'tkazish. Bunda uchragan kamchilik va yutuqlar o'zaro hamkorlikda ko'rib chiqiladi va amaliy ishlar olib boriladi.

4.Yakka tartibda mashqlarni o'rgatish, ya'ni bo'sh va yaxshi o'zlashtirayotgan o'quvchilar bilan alohida tartibda olib boriladi. Bu mashg'ulotlar ko'proq bo'sh o'zlashtirayotgan havaskorlarning ijrochiligini yaxshilashga qaratiladi. O'zlashtirishi yaxshi, faol va harakatchan o'quvchilarning ijrochiligi esa takomillashtirilib boriladi.

Yuqoridagi ishlar, asosan quyidagi yo'nalishlarda olib borilishi kerak:

- a) tayyorgarlik ishlari asosida;
- b) uzluksiz mashg'ulotlar davomida;
- v) musiqiy asarlarni ijro etishning uzluksizligini ta'minlash orqali amalga oshiriladi.

Ma'lumki, tanlangan musiqa asarlari ijrochiligi yaxshi o'zlashtirilib borilsagina ansamblning ijrochilik mahorati oshib boradi. Mazmun va xarakteri jihatidan rang-barang musiqalarni ijro etish usullari takomillashadi.

Maktabda tashkil etilgan milliy xalq cholg'u asboblari ansamblining tarkibi, asosan, uch qismni o'z ichiga oladi:

1.Qo'shiq yoki raqs mazmunini musiqiy tovushlar vositasida ifodalangan badiiy obrazlar orqali ijro etish, ya'ni musiqa cholg'u asboblari musiqiy matnni mohirona ijro qilish.

2.Qo'shiqning badiiy ijrosini puxta o'rganish va musiqa bilan uning hamohang jo'rligini ta'minlash.

3.Raqs harakatlarini o'rganish va nafisligiga e'tibor berish.

Bu vazifalarni tadrijiy jihatdan to'g'ri bajarib borish musiqa asarlari ijrochiligini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1.Musiqiy asarlar majmuasi mazmunini musiqa cholg'u asboblari yordamida yoritish uchun:

a) ijrochilik uslubini to'g'ri bajarish, ya'ni, qaysi cholg'u asbobi qanday uslubda to'g'ri va ifodali ijro etilishini o'rgatib borish;

b) chalish sur'ati va ritmik holatini to'g'ri bajarish, bunda asar qanday tezlikda ijro etilishi va tovushlarning bir-biriga bog'liqligi hamda izchilligi to'g'risida tushuncha berish;

v) tovush xarakterining bir maromda bo'lishini ta'minlash; bunda cholg'u asboblari tovush jarangdorligini yaxshilash shakllari olib boriladi hamda cholg'u asboblarning yetakchilari aniqlanadi.

g) musiqiy dinamik tuslanishlarni to'g'ri bajarish, ya'ni, qaysi holatda tovushlarning ifoda kuchini qanday bajarish kerakligi o'rgatilib boriladi;

d) jo'r bo'lishni ta'minlashda raqsbop qo'shiqning so'zi va raqs harakatlari cholg'u asboblari ijrosi bilan bir-biriga hamohang tushishi o'rgatiladi.

2. Qo'shiqning badiiy ijrosi ustida ishlash va mazmunini har tomonlama ochish uchun so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rgatish kerak, bunda so'zlarni aniq va burro talaffuz qilish, ayniqsa, unli va undosh tovushlarni to'g'ri va sof talaffuz etish, urg'ularni aniq qo'yish o'rgatiladi. Buning uchun tubandagilarga amal qilish lozim:

a) so'zlarning kuy bilan hamohangligini ta'minlash uchun unli va undosh tovush bo'g'inlarni cho'zib yoki qisqa, tez yoki sekin aytish, qachon nafas olish yoki olmaslik o'rgatiladi, ularning kuy mazmuni bilan bog'liqligi tushuntiriladi;

b) jarangdorlikka hamda ovoz ravonligiga erishish uchun nafasni to'g'ri olish va uni jumlaning oxirigacha bir maromda olib borish, ayniqsa, yengil va chuqur nafas olish va sekin nafas chiqarish orqali tiniq va jarangdor ovoz hosil qilish o'rgatiladi;

v) tovush sayqallanishiga (vibratto) erishish uchun nafasni to'g'ri boshqarib borish hamda ovoz yo'llarini to'g'ri rivojlantirish natijasida ovozning sayqallanib borishiga erishish;

g) asar avjini aniq va chiroyli ijro etish o'rgatiladi.

Yuqoridagilarni amalga oshirib borish natijasida asarni sodda, ravon, erkin, tabiiy va ifodali ijro etish mumkin bo'ladi.

3. Raqs uchun mo'ljallangan musiqiy asarning badiiy mazmuni va xarakterini ifodali ijro etish uchun:

a) musiqa asarini xarakteri va ifoda vositalarini, ayniqsa, badiiy mazmunini anglatuvchi harakat unsurlarini to'g'ri o'rgatish;

b) qo'l, oyoq va qomat harakatlari asarning ritmik holatiga (uslubiga) mos tushishi va ularning hamohangligini ta'minlash;

v) qiyofani asar tabiatiga moslash uchun asarning tavsifi va badiiy mazmuniga qarab qiyofadagi o'zgarishlar – tabassum, kulgi, zavqlanish, shodlik, intilish, seskanish, qo'rquv, hayajon va boshqalarni o'rganish;

g) harakatlarni asarning ijro sur'atiga moslash uchun musiqa asarining harakat tezligini (vazmin, o'rtacha, tez) ifodalovchi texnik (mahoratli) ijrochilikka erishish kerak. Bular esa raqsning erkin va nazokatli chiqishini ta'minlaydi. Umuman, bolalarning ijrochilik imkoniyatlarini takomillashtirib borish uchun, eng avvalo, dasturdagi badiiy obrazlarni yorqin tasavvur ettirish va idrok qildirish juda zarurdir. Buning uchun ijrochilik faoliyatini o'stirib borishga xos yuqorida bayon etilgan ko'rsatmalardan foydalanish yaxshi samara berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.Raximov. – "Dutor " oquv qo'llanma T. 2007 yil
2. .Sh.Raximov, Sh.S.Yusupov. "Cholg'u ijrochiligi". T., 2012 yil
3. Sh.Raximov, A.Saidov. "Cholgu ansambli". T., 2012 yil
4. X.Nurmatov.O.Fayziev. "Cholgu ijrochiligi rubob" oquv qollanmaT.2009yil
5. .Sh.Raximov."Cholgulantirish va partitura oqitish" oquv qollanma T.2009 yil
6. .Sh.Raximov "Cholgu ijrochiligiga o'rgatish metodikasi" oquv qollanma.T.2009 yil